

Frilandsmuseumshaver i den Den fynske Landsby, Odense

Gardens of the open air museums in the Funen Village, Odense

Keywords: Museums; Gardens; Rectory; Inn; Small holdings; Farms

*Jørgen Ganshorn**

Den fynske Landsby blev anlagt i krigsårene og kunne slå dørene op for publikum til midsummer 1946.

Forud var gået tanker om en regional samling af gårde og huse så tidligt som ved første verdenskrig, men først i 1930'erne fik ideerne mere form. Blandt ildsjælene bag var arkitekten Knud Lehn Petersen, kongelig bygningsinspektør på Fyn og museumsinspektør, senere leder af Frilandsmuseet i Lyngby, Kai Uldall. Det var altså ønsket om at bevare den hastigt vigende bindingsværksbyggeskik men at samle den på en ny og anden måde i forhold til de allerede kendte samlinger, Frilandsmuseet i Lyngby, samlingen ved Maribo Stiftsmuseum og H. P Hjerl Hansens relativt nystartede samling på Hjerl hede.

Ideen i Odense var og er at danne en uudskiftet landsby af bygninger fra hele Fyns amt. Det var tillige målet fra begyndelsen, at forskellige bygningskategorier skulle repræsenteres, ikke blot gårde og husmandsteder. Det første anlæg, bortset fra en i 1935 til stiftsmuseet indkommet herregårdslade, var vandmøllegården fra Davinde. Endnu under krigen indflyttedes en vindmølle, en kro, en gård, et landarbejderhus, ialt 10

1. Den fynske Landsby med gården fra Fjeldsted til venstre. Foto ca. 1947, Carl Stender.

anlæg stod færdige ved åbningen. Senere fulgte smedie, birkedommerfængsel, skole, præstegård og teglværk. Se ill. 1.

I forbindelse med opmåling af bygningerne for nedtagning, blev der i reglen også opmålt situationsplaner, og i nogle tilfælde blev de udbygget med egentlige haveplaner.

Det, man interesserede sig for, var tydeligt havernes hovedanlæg - væsentlige træer, samlede bede og lign., mens der ikke i noget tilfælde er foretaget en samlet dokumentation af beplantningen. Tilsvarende er det skriftlige materiale om indflytningsbetingelserne beskedent.

Med museumsdirektør Svend Larsens ord i kvartalsberetningen 30. september 1946: ... For at give Landbygningsmuseet et så levende Præg som muligt, er der som bekendt anlagt Smaahaver i Forbindelse med Bygningerne, og disse har gjort stor Lykke. Man har gjort det uden Anvendelse af Gartnere for at det hele kunne faa et saa primitivt Præg som muligt, ...". Man åbnede med haver ved den store gård fra Fjeldsted, ved husmandsstedet fra Turup, lidt ved væverhuset og en have ved kroen.

Kun den store have ved gården fra Fjeldsted tog udgangspunkt i forholdene som de var opmålt på det oprindelige sted. Haven bestod af staudebede kranset med buksbomhække og med indplantede frugttræer. Ved kroen komponeredes et formelt anlæg, der tog sigte på den aktive udnyttelse som kro. Det var vel også nødvendigt, da bygningerne ikke havde fungeret som kro siden 1917, og haveanlægget sansynligvis var ændret i dette århundrede.

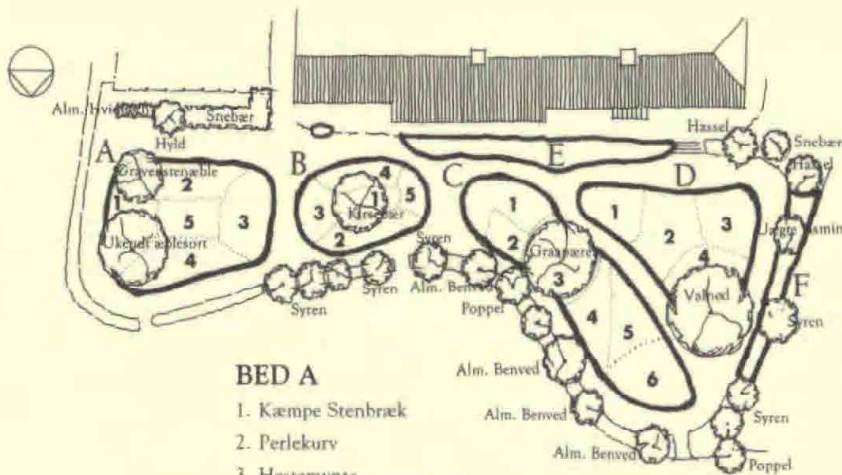
Siden åbningen er der udlagt mindre havearealer ved de fleste huse. Specielt i de senere år er der satset kraftigt på at forbedre haverne og supplere med forskellige anlæg som understøtning af bygningsenhederne.

Ved husmands- og insidderstederne er anlagt urtehaver, én med hovedvægten på krydderurter (*Ærøgården*), én med farveplanter (hus fra *Vigerslev*) og én med blandet urtegård suppleret med frugtbuske (*Lundehuset*). I 1996 bliver endnu en husmandshave anlagt som kålhave og den lille havelod ved hospitalet (*fattighuset*), der svarer til den originale størrelse på én af de oprindeligt 8 haver, tilplantes med kål og rodfrugter.

Satsningen har også drejet sig om større korrekthed i valget af plantemateriale. Haven ved Fjedsted er således omplantet, så vi nu stort set har sorter, der kendes i sidste halvdel af forrige århundrede.

Museets historiske arbejdsområde er defineret som perioden ca 1600 - ca 1900. Det var hensigten, da man indsamlede og lagde husene i museumsområdet, at skabe en udflyttet landsby - dvs man havde som idé at indsamle 1700-talshuse. Det viser sig dog ved nærmere bygningshistoriske studier, at dette krav kun delvis er opfyldt for de fleste huses vedkommende.

Vi har derfor efterhånden valgt at betragte museet som en repræsentant for den

2. Opmåling af haven ved Fjeldstedgården, DFL 1995, Ole Salfeldt.

BED A

1. Kæmpe Stenbræk
 2. Perlekurv
 3. Hestemynte
 4. Staude Salvie
 5. Sølvlys/Stor Ridderspore
- Kant af Buksbom

Bed B

1. Pæon
 2. Løjtnantshjerte
 3. Skønhedsøje
 4. Storkenæb
 5. Nellikerod
- Kant af Buksbom

Bed C

1. Foraarsvortemælk
 2. Lavendel
 3. Bronzeblad
 4. Primula
 5. Engblomme
 6. Funkia
- Kant af buksbom

Bed D

1. Funkia
Daglilije
2. Havhortensia
Daglilije
Blomsterjøde
Pæon
Aster
3. Hjortetrøst
Gyldenris
Pæon
Lavendel
Foraarsløg
Dahlia
4. Havehortensia
Havehortensia (træagrig)
Roser
Daglilije
Foraarsløg
Dahlia

Bed E

- Kristtorn
Aster
Malurt
Judaspunge
Daglilije
Margerit
Kejserkrone
Gasplante
Pæon

Bed F

- Kurvebregne
Skt. Hansurt

udflyttede landsby efter udskiftningstiden. Derved bliver der også mulighed for at definere forskellige tidsperioder i de forskellige anlæg.

For havernes vedkommende har det ført til, at de nu tilsammen repræsenterer tidsrummet fra 1800-tallets begyndelse til omkring år 1900. Yngst i den store bondehave, ældst i nyttehaverne med humlestænger og i den mønsterhave efter Mansas anvisning som vil blive anlagt i 1996 ved en af gårdene.

Ved planlægning og projektering har vi flittigt benyttet havelitteraturen fra midten af forrige århundrede, vel vidende, at der kan stilles spørgsmål ved hvor udbredt og almindelig kendt, den har været. Der er lagt vægt på det stedse bemærkede fortrin, som det fynske havebrug hos bønderne syntes at have haft, beskrevet f. ex. af justitsråd Fjeldstrup i forordet til hans "Afhandling om Bønderhavers Anlæg 1842:

...I Fyen, paa Als og i Sønderjylland, er det en Lyst at see, hvor deilig Landsbyer og

Bøndergaarde de fleste Steder ligge omgivne som med et Belte af Træer; udenom Haverne med vilde Træer til Lye, og i Haverne selv, Æble-, Pære-, Kirsebær- og Blomme-Træer i Snesetal. “

En anden af tidens agerbrugsagitorer var Jacob Aal Hofmann (Bang), der i sin beskrivelse af Odense Amt fra 1843, om køkkenhaverne skriver: “Hvad køkkenurter angår, da lader den fynske bonde sig ej længere nøje med grønkål og kartofler alene, men han vil også have gode suppeurter af forskellig slags, og ved hans gilder er især rødbeder, peberrod og hvidkål nødvendige. “... “På Hindsholm og i Bjerge og Åsum herreder forekom det mig dog, at bønderne mere end andet steds i amtet er forsynede med små køkkenhaver.” ... “Haverne især i Vends og Bjerge herred frembyder en herlig afveksling af især kirsebærtræer, humle, køkken- og blomsterhaver ofte forenet med en lille bihave.”

De mere havebrugsorienterede publikationer har været lagt til grund for planteplanerne, selvfølgelig J.L.Mansas “Have-Katekismus” (1787) og den for Odense højst relevante J.C.Steens “Anviisning i Haugedyrkning for den danske Bonde (1799), “Havebog for Bondestanden” af F.J.C.Jensen (1848) og W. Riedels “Smaa Havers indretning på Land og i By (1897). Fælles for de fleste af disse er at focus hviler på nyttehaven ikke på prydhaven.

For at kompensere for denne mangel har vi gjort god brug af kunstneren Niels Ringe’s pennetegninger fra første halvdel af 1800-tallet.

Niels Ringe [1791-1854] tegnede som forlæg for senere salg af gouacher fortrinsvis herregårds- og præstehaver, men også enkelte større bøndergårde indgår i hans samling. På pennetegningerne angav han, af hensyn til den senere bemaling, hvilke væsentlige

3. Tommerup præstegård ca. 1915, postkort.

planter, der var i billedet, og i andre tilfælde hovedfarvesætningen.

I 1993 blev det muligt at anlægge have ved præstegården fra Tommerup.

Denne have var veldokumenteret gennem opmåling i 1953-54, beskrivelser i kaldsbogen fra 1844 og en serie postkort fra omkring 1915. Se ill. 3.

Sognepræsten Jens Nicolai Lund, der havde embedet 1838-44 beskrev i embedsbogen haven og hans forgænger i embedet: "...han [Jørgen Carsten Bloch Balslev] var en vindskiibelig Landmand hvorover de mange levende Hegn, plantede af Ham om Præstegaardens Jorde noksom vidne".

"... Præstegaardens Have har, som rimeligt, mærket adskilligt til Tidens Forandringer. Et lille aflukket Stykke af Gaarden foran Beboelsesværelserne med et par smaa Blomsterbede og en Bænk under et Morbærtræ var Yndlingsstedet for de gamle Balslever til at drikke Thevand. Urtehaven var bag den søndre Længe og havde sine Valnøddetræer og nogle andre Frugttræer, som tildels står der endnu. Stadshaven var mod øst. En gang forbi det afsides i østen liggende Studerekammer førte tværs igennem Bygningen til Haven, der havde sine Blomsterbede op mod Kirkegaarden. Denne Have udvidedes i Pastor Jørgen Balslevs Tid [1786-1800], der med egne Hænder anlagde for den viide Udsigts Skyld en Sneglehøj på Udhjørnet. Aaret efter byggedes lige overfor denne Høj et Huus som lukede ganske for den nordre Side. Pastor Rasmussen [1800-1809] moderniserede Haven og gav den omtrent den Skikkelse, som den efter to ødelæggelsesår genvandt under hans anden Eftermand [Thorkild Lund, far til skriveren!]. Dennes Søn og Efterfølger [Jens Nicolai Lund] gav Haven en ny og betydelig Udvidelse mod øst- og sydsiden, og blive vel næppe færdig med sine planer til dens forskønnelse. Gaardsplads og have er $2 \frac{3}{14}$ tdr land."

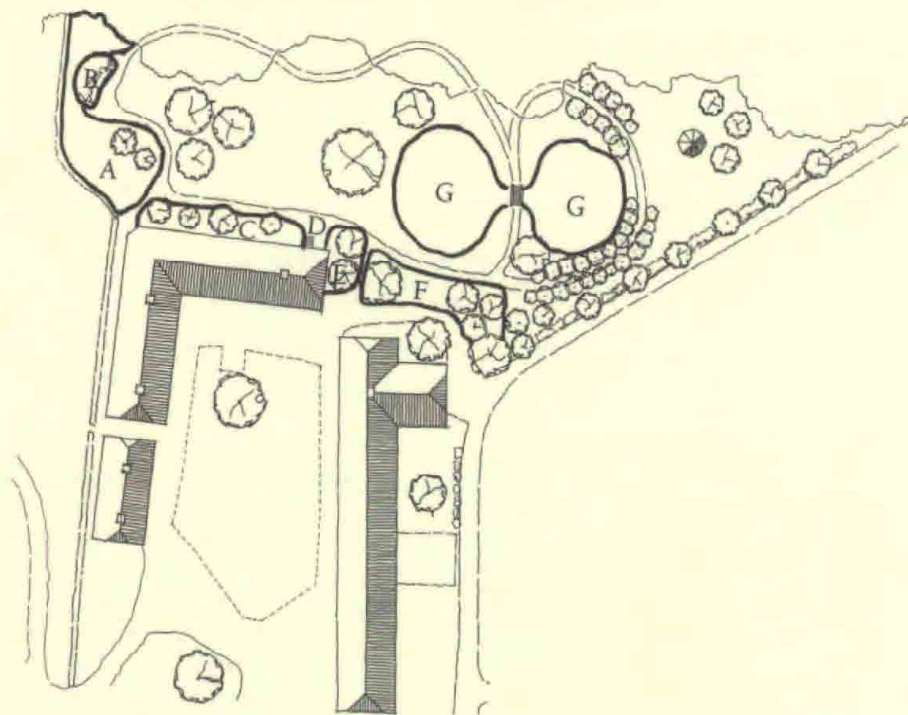
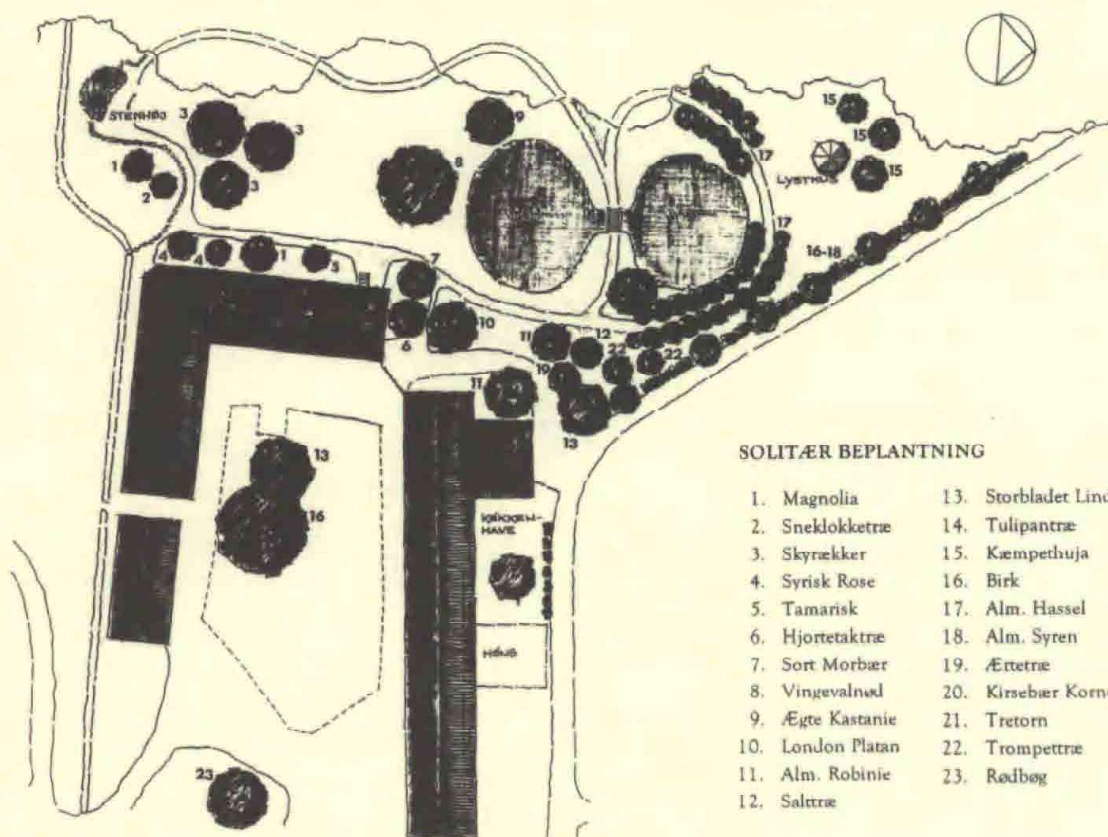
Jens Nicolai Lund blev ikke færdig med planerne. Ved hans død var boet insolvent og først i 1849 kunne der ske endelig afregning til enken, der med flere mindreårige børn havde måtte gennemleve en vanskelig tid, sat under minutiøs administration af provsten.

Da Tommerup præstegård, hvis bygninger dateres til perioden 1692 - ca 1800, er opstillet efter den planinddeling som de fik ved en omfattende ombygning i præsteskitet efter Jens Nicolai Lund, har museet valgt at præsentere en have anno ca. 1850.

Det areal, der var til rådighed, var langt fra tilstrækkeligt til en minutiøs genskabelse, men nogle elementer måtte med.

Hertil hjalp en anden beskrivelse af sognepræsten Christian Erik de Thura's [1848-1868] søn, Christian Henrik, der i 1849 skriver til sin kæreste i København: "... I Præstegaardens Have, hvor der er to Grotter, en Buegang og et Tempel, som vi kalder Oxetemplet, der dog ikke er så smukt som Oxetemplet i Frederiksberg Have. I næste Uge skal Haven illuminieres, saa skal du see et Tivoli Nr 2."

TOMMERUP PRÆSTEGÅRD - HAVEPLAN

4. Tommerup præstegård, opmåling af haven. DFL 1995, Ole Salfeldt.

A SURBUNDSBED

Laurbærkirsebær
 Portugisisk laurbærkirsebær
 Hortensie (træagtig)
 Alm. Liguster
 Rhododendron
 Kornvalbusk
 Kalmia
 Ledum
 Vinterbær
 Pieris
 Pebertræ
UNDERPLANTNING
 Tyttebær
 Gaultheria procumbens
 Hedelyng
 Bispehue

B STENHØJ

Blaapude
 Dalmatisk klokke
 Kobjælde
 Haveprimula
 Sæbeurt
 Fjernelike
 Rød Stenurt
 Stenurt
 Snepude
 Rypelyng
 Foraarsensian
 Stenbræk
 Timian
 Liden Singrøn
 Floks
 Husløg
 Palmilje
 Stendafne

C VESTSIDE PRÆSTEGÅRD

Maanedsjordbær
 Immerbær
 Skovjordbær
 Japansk Kvæde
 Kanelbusk

D VED TRAPPE

Laurbærkirsebær

E BED

Vedbend

F BED

Parykbusk
 Fandens Spadserestok
 Sølvblad
 Hvid Kornel
 Ranunkelbusk
 Potentil
 Sandtorn
 Klokkebusk
 Stjernestop

G DAMME

Aakande
 Nøkkerose
 Rød Hestehov
 Japansk Hestehov
 Hvid Hestehov
 Gunnera
 Kæmpeslø
 Alm. Kalmus
 Vandiris
 Ranunkel
 Sumpforglemmigvej
 Kattehale
 Engkabbeleje
 Sumpiris
 Engblomme
 Funkia
 Kæmperør

Med disse udgangspunkter og med kraftig skelen til det plantevalg dels apoteker Ernst Gustav Lotze foretog, da han lod anlægge sin moderne have i Odense 1853-55 dels til C.V.Suhr, der i 1855 anlagde haven ved den lille langlandske herregård, Søvertorp [haven er nu bygningsfredet] og som i 1844 udgav sin "Kort Anviisning til mindre Havers Anlæg, Beplantning og Vedligeholdelse efter den nyere Smag".

Det blev til de vigtige anlægsformer, dobbelt dam med bro imellem, stenhøj med kildevæld, buegang i form af hasselgang - der vil vokse til med årene - og endog et tempel eller havehus, der dog ikke kommer fra Tommerup. Se ill. 3. Det originale havehus var for dårligt i 1950'erne, da resten af komplekset blev flyttet. Kun få dele var genanvendelige, og efter 35 års oplagring var det umuligt at genbruge.

I stedet indflyttedes et havehus fra 1827 fra Stenstrup præstegårdshave.

I 1996 skal der ved endnu en gård anlægges en have, der er planlagt under hensyn til det til rådighed værende areal som en mønsterhave efter de anvisninger, der kan hentes dels i Mansas typetegning, dels i andre typeplaner. Den anlægges med buksbomhegnede urtebede, med halvrundeller med kortsider beplantede med blomster (roser) for at tilsvare tidsperioden ca. 1860-70 og med en lille lund af frugttræer.

Her er altså i højere grad tale om fri digtning end i så mange af de øvrige anlæg. Vi har dog valgt denne form, fordi typetegninger netop er tænkt til videre detailbearbejdning.

* Jørgen Ganshorn, ledende museumsinspektør, arkitekt maa.